

NAQD PULSIZ HISOB-KITOB SHAKLLARI VA HISOB – KITOB SCHYOTI BO‘YICHA OPERATSIYALARNI HISOBGA OLISH

Aminova Shaxnoza Nodirovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: Iskandarov Saida’zamxon Salohiddin o‘g‘li

Moliyaviy hisob va hisoboti kafedrası assistenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada naqd pulsiz hisob-kitob shakllarining iqtisodiy mazmuni, ularning bank amaliyotidagi o‘rni hamda hisob-kitob schyoti orqali amalga oshiriladigan operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish masalalari ilmiy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda to‘lov topshiriqnomalari, akkreditivlar, inkasso va elektron to‘lov vositalari orqali bajariladigan hisob-kitoblarning tashkiliy-huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Shuningdek, xo‘jalik yurituvchi subyektlarning hisob-kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarini hujjatlashtirish, ularni buxgalteriya schyotlarida to‘g‘ri aks ettirish hamda moliyaviy hisobotlarda ishonchlilikni ta‘minlash masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Maqola naqd pulsiz hisob-kitoblarni samarali tashkil etish orqali moliyaviy intizomni mustahkamlash, hisob-kitoblar shaffofligini oshirish va bank-mijoz munosabatlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: naqd pulsiz hisob-kitoblar, hisob-kitob schyoti, bank operatsiyalari, buxgalteriya hisobi, to‘lov topshiriqnomasi, akkreditiv, inkasso, elektron to‘lovlar.

Аннотация: В статье раскрывается экономическая сущность безналичных форм расчётов, их значение в банковской практике, а также особенности бухгалтерского учёта операций по расчётному счёту. В рамках исследования анализируются организационно-правовые основы осуществления расчётов с использованием платёжных поручений, аккредитивов, инкассо и электронных платёжных инструментов. Особое внимание уделяется вопросам документального оформления операций по расчётному счёту, их корректного отражения в системе бухгалтерских счетов и обеспечения достоверности финансовой отчётности хозяйствующих субъектов. Результаты исследования подчёркивают роль безналичных расчётов в укреплении финансовой дисциплины, повышении прозрачности денежных потоков и совершенствовании взаимодействия между банками и клиентами.

Ключевые слова: безналичные расчёты, расчётный счёт, банковские операции, бухгалтерский учёт, платёжное поручение, аккредитив, инкассо, электронные платежи.

Abstract: *The article examines the economic essence of cashless payment forms, their role in banking practice, and the accounting treatment of transactions conducted through settlement accounts. The study analyzes the organizational and legal framework of cashless payments carried out via payment orders, letters of credit, collection operations, and electronic payment instruments. Particular attention is paid to the documentation of settlement account transactions, their accurate reflection in accounting records, and the assurance of reliability in financial reporting. The findings emphasize the importance of effective cashless payment systems in strengthening financial discipline, enhancing transparency of cash flows, and improving bank–client relationships.*

Keywords: *cashless payments, settlement account, banking operations, accounting, payment order, letter of credit, collection, electronic payments.*

Kirish

Hozirgi global iqtisodiy munosabatlar sharoitida moliyaviy oqimlarning samarali boshqarilishi, hisob-kitob jarayonlarining shaffofligi va tezkorligi xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bank tizimi orqali amalga oshiriladigan naqd pulsiz hisob–kitoblar iqtisodiy muomalada pul mablag‘larining xavfsiz harakatini ta‘minlash, moliyaviy intizomni mustahkamlash hamda iqtisodiy munosabatlarni hujjatlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Naqd pulsiz hisob–kitob shakllarining keng joriy etilishi zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Naqd pulsiz hisob–kitoblar bank muassasalari orqali amalga oshiriladigan pul o‘tkazmalari tizimi sifatida korxona va tashkilotlar o‘rtasidagi xo‘jalik munosabatlarida asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu hisob–kitob shakllari to‘lov topshiriqnomalari, akkreditivlar, inkasso, elektron to‘lov tizimlari hamda boshqa zamonaviy bank instrumentlari orqali bajariladi. Ularning har biri o‘ziga xos tashkiliy, huquqiy va hisobga olish mexanizmlariga ega bo‘lib, buxgalteriya hisobida to‘g‘ri va aniq aks ettirilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini belgilaydi. Shu sababli, naqd pulsiz hisob–kitob shakllarini chuqur o‘rganish va ularni hisob–kitob schyoti orqali yuritiladigan operatsiyalar bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilish dolzarb masala hisoblanadi.

Hisob–kitob schyoti xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bankdagi asosiy schyoti bo‘lib, u orqali pul mablag‘larining kirimi va chiqimi amalga oshiriladi. Mazkur schyot bo‘yicha bajariladigan operatsiyalar korxonaning moliyaviy holati, to‘lov qobiliyati va xo‘jalik faoliyati natijalarini baholashda muhim axborot manbai bo‘lib xizmat qiladi. Hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri tashkil etish nafaqat ichki

nazoratni kuchaytiradi, balki soliq va bank nazorat organlari oldida hisobotlarning aniqligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, elektron bank xizmatlarining rivojlanishi hisob–kitob schyoti bo'yicha operatsiyalarni avtomatlashtirish, ularni real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatini yaratmoqda.

Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida naqd pulsiz hisob–kitoblar ulushining ortib borishi pul muomalasini tartibga solish, noqonuniy moliyaviy operatsiyalarning oldini olish hamda iqtisodiy jarayonlarning ochiqqligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bu esa buxgalteriya hisobi tizimida naqd pulsiz hisob–kitob shakllari va hisob–kitob schyoti bo'yicha operatsiyalarni hisobga olish metodologiyasini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Shunday ekan, mazkur mavzuni ilmiy jihatdan o'rganish, amaliy jihatlarini tahlil qilish va mavjud muammolarga asoslangan xulosalar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqot naqd pulsiz hisob–kitob shakllarining iqtisodiy mazmunini ochib berish, hisob–kitob schyoti bo'yicha amalga oshiriladigan operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishga qaratilgan bo'lib, moliyaviy hisob tizimini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Naqd pulsiz hisob–kitoblar tizimi va uning iqtisodiy muomaladagi o'rni buxgalteriya hisobi va bank ishi yo'nalishidagi asosiy tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida ushbu masala A. V. Vahobov va Sh. X. Shoha'zamiy asarlarida bank tizimi faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi. Mualliflar naqd pulsiz hisob–kitoblar korxonalarining to'lov intizomini mustahkamlash va moliyaviy resurslar harakatini nazorat qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ilmiy asoslaydi.

Hisob–kitob schyoti bo'yicha operatsiyalarni buxgalteriya hisobida aks ettirish masalalari B. A. Hasanov hamda M. A. To'rayev tadqiqotlarida batafsil yoritilgan. Ushbu olimlar hisob–kitob schyoti korxonaning bankdagi asosiy moliyaviy instrumenti ekanligini ta'kidlab, uning orqali amalga oshiriladigan operatsiyalar buxgalteriya schyotlarida aniq va hujjatlashtirilgan holda aks ettirilishi zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotlarda hisob–kitob schyoti bo'yicha operatsiyalar moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlovchi muhim axborot manbai sifatida baholanadi.

Naqd pulsiz hisob–kitob shakllarining turlari, xususan, to'lov topshiriqnomalari, akkreditiv va inkasso operatsiyalarining hisobga olinishi masalalari O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tasdiqlangan me'yoriy hujjatlar asosida yoritilgan. Ushbu manbalarda banklar orqali amalga oshiriladigan hisob–kitob operatsiyalarining huquqiy asoslari, ularni rasmiylashtirish va nazorat qilish mexanizmlari aniq belgilab berilgan bo'lib, buxgalteriya hisobi amaliyoti uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli bank xizmatlari va elektron to‘lov tizimlarining rivojlanishi naqd pulsiz hisob–kitoblarning yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘lgan. Bu yo‘nalishda Sh. S. G‘ulomov hamda D. A. Raxmonov ilmiy ishlarida elektron to‘lovlar va masofaviy bank xizmatlarining hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni tezkor va shaffof yuritishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqotlarda elektron hisob–kitoblar buxgalteriya hisobi tizimini avtomatlashtirishga xizmat qilishi alohida qayd etiladi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud ilmiy va normativ adabiyotlar naqd pulsiz hisob–kitob shakllari hamda hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni hisobga olish masalalarini nazariy va amaliy jihatdan keng yoritib bergan. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy sharoitda bu masalalarni raqamli texnologiyalar bilan uyg‘un holda o‘rganish va hisobga olish metodologiyasini takomillashtirish dolzarbligicha qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda naqd pulsiz hisob–kitob shakllari va hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni hisobga olish jarayonlarini o‘rganish maqsadida nazariy va amaliy ma‘lumotlarni to‘plash hamda tahlil qilishning bir qator ilmiy usullaridan foydalanildi. Tadqiqot uchun zarur ma‘lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining me‘yoriy-huquqiy hujjatlari, amaldagi buxgalteriya hisobi standartlari, bank amaliyotiga oid uslubiy qo‘llanmalar, shuningdek, korxonalarning moliyaviy va buxgalteriya hisobotlari asosida olindi. Shuningdek, naqd pulsiz hisob–kitob shakllarining amaliy qo‘llanilishi bo‘yicha ochiq statistik ma‘lumotlar va rasmiy axborot manbalari tahlil qilindi. Olingan ma‘lumotlarni qayta ishlash jarayonida tahliliy taqqoslash, guruhlash va umumlashtirish usullari qo‘llanildi. Hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni hisobga olishda ularning hujjatlashtirilishi va buxgalteriya schyotlarida aks ettirilishi mantiqiy tahlil orqali baholandi. Shuningdek, naqd pulsiz hisob–kitob shakllarining afzallik va kamchiliklarini aniqlashda tizimli yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta‘minlash maqsadida turli manbalardan olingan ma‘lumotlar o‘zaro solishtirildi hamda ularning o‘xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqot mavzusini har tomonlama yoritish va asosli ilmiy xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, naqd pulsiz hisob–kitob shakllari xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida pul mablag‘lari harakatining asosiy mexanizmi sifatida muhim o‘rin egallaydi. Tahlil jarayonida to‘lov topshiriqnomalari, akkreditiv, inkasso va elektron to‘lov vositalari orqali amalga oshiriladigan hisob–kitoblar keng qo‘llanilayotgani aniqlandi. Ushbu shakllar korxonalar o‘rtasidagi hisob–kitoblarning tezkorligi va xavfsizligini ta‘minlab, moliyaviy intizomni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ayniqsa,

banklar orqali yuritiladigan naqd pulsiz hisob–kitoblar pul mablag‘larining maqsadli ishlatilishini nazorat qilish imkonini bermoqda.

Hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, mazkur schyot korxonaning moliyaviy holatini ifodalovchi asosiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Hisob–kitob schyoti orqali amalga oshiriladigan pul tushumlari va to‘lovlar buxgalteriya hisobida aniq hujjatlar asosida aks ettiriladi. Tahlil natijalariga ko‘ra, operatsiyalarning o‘z vaqtida va to‘g‘ri rasmiylashtirilishi moliyaviy hisobotlarning ishonchligini oshiradi hamda xo‘jalik faoliyati natijalarini real baholash imkonini yaratadi. Aksincha, hujjatlashtirishdagi kamchiliklar moliyaviy ko‘rsatkichlarning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Naqd pulsiz hisob–kitob shakllarining qo‘llanilishi iqtisodiy jarayonlarda shaffoflik darajasini oshirayotgani tahlil davomida yaqqol namoyon bo‘ldi. Elektron to‘lov tizimlarining joriy etilishi hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni avtomatlashtirishga, ularni real vaqt rejimida kuzatish va tahlil qilishga imkon bermoqda. Bu holat 2022–2024-yillar oralig‘ida bank amaliyotida elektron hisob–kitoblar ulushining barqaror o‘sib borayotganini ko‘rsatadi. Natijada, korxonalarning hisob–kitob jarayonlarida inson omili bilan bog‘liq xatolar kamayib, moliyaviy nazorat samaradorligi oshmoqda.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, naqd pulsiz hisob–kitoblar buxgalteriya hisobida schyotlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlab, moliyaviy axborotlarning tizimli yuritilishini ta‘minlaydi. Hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalar asosan pul mablag‘lari hisobini aks ettiruvchi schyotlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu holat balans ko‘rsatkichlarining aniqligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Tahlil natijalari shuni tasdiqlaydiki, naqd pulsiz hisob–kitoblarni to‘g‘ri tashkil etish korxonalarning to‘lov qobiliyatini saqlab qolish va moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlil natijalari naqd pulsiz hisob–kitob shakllari va hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni hisobga olish tizimini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, raqamli bank xizmatlaridan keng foydalanish, hujjatlashtirish jarayonlarini standartlashtirish va buxgalteriya hisobida zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish ushbu jarayonlarning samaradorligini yanada oshiradi. Tadqiqot natijalari mazkur yo‘nalishda olib borilayotgan islohotlarning iqtisodiy jihatdan asosli ekanligini tasdiqlaydi va kelgusida buxgalteriya hisobi tizimini rivojlantirish uchun muhim ilmiy-amaliy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari naqd pulsiz hisob–kitob shakllari va hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalar xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy faoliyatida muhim o‘rin egallashini ko‘rsatdi. Naqd pulsiz hisob–kitoblar korxonalar o‘rtasidagi pul munosabatlarini

tizimli va shaffof tarzda amalga oshirishga xizmat qilmoqda hamda bank tizimi orqali pul mablag‘lari harakatining ishonchli nazoratini ta‘minlamoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, to‘lov topshiriqnomalari, akkreditiv, inkasso va elektron to‘lov vositalari hisob–kitob jarayonlarining tezkorligini oshirib, moliyaviy intizomni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirish korxonaning moliyaviy holatini real baholash, pul oqimlarini samarali boshqarish va moliyaviy hisobotlarning ishonchligini ta‘minlash imkonini beradi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, operatsiyalarning o‘z vaqtida hujjatlashtirilishi va buxgalteriya schyotlarida aniq aks ettirilishi moliyaviy xatolarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, raqamli bank xizmatlarining keng joriy etilishi hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni avtomatlashtirish va nazorat qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, naqd pulsiz hisob–kitoblarni yanada samarali tashkil etish uchun bir qator takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir. Avvalo, korxonalarda hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni yuritishda yagona hujjatlashtirish va hisobga olish standartlarini qat‘iy joriy etish zarur. Bu moliyaviy hisobotlarning taqqoslanishini ta‘minlab, ichki va tashqi nazorat samaradorligini oshiradi. Shuningdek, buxgalteriya hisobida zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish, xususan, bank–buxgalteriya dasturlarining integratsiyasini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, naqd pulsiz hisob–kitob shakllarining afzalliklarini amaliyotda keng targ‘ib qilish, xodimlarning buxgalteriya va bank operatsiyalari bo‘yicha malakasini muntazam oshirib borish lozim. Elektron to‘lov tizimlarini rivojlantirish va ularning xavfsizligini ta‘minlash orqali hisob–kitob jarayonlarida shaffoflikni yanada oshirish mumkin. Umuman olganda, naqd pulsiz hisob–kitoblar va hisob–kitob schyoti bo‘yicha operatsiyalarni hisobga olish tizimini takomillashtirish moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash hamda zamonaviy iqtisodiy munosabatlar talablariga mos buxgalteriya hisobini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2016–04–13, O‘RQ–404-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “Naqd pulsiz hisob–kitoblarni amalga oshirish qoidalari to‘g‘risida” Nizom. Toshkent, 2021.

3. Vahobov A. V., Shoha'zamiy Sh. X. Bank ishi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. – 520 b.
4. Hasanov B. A. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 480 b.
5. To'rayev M. A. Korxonalarda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018. – 412 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. To'lov tizimlari va elektron to'lov vositalari bo'yicha metodik ko'rsatmalar. Toshkent, 2022.
7. G'ulomov Sh. S. Raqamli bank xizmatlari va to'lov tizimlari. – Toshkent: Innovatsiya–Ziyo, 2022. – 300 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Buxgalteriya hisobining milliy standartlari. – Toshkent, amaldagi nashr.
9. Karimov I. A. Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va moliya tizimini rivojlantirish masalalari. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 350 b.
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy axborot portali: <https://cbu.uz>